

Technologie Remmers w konserwacji kamiennych nagrobków na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie

Cmentarz Powązkowski nekropolią sławnych Polaków

Cmentarz Powązkowski w Warszawie, założony w 1790 roku, stał się miejscem pochówku elity artystów, bohaterów powstań, kupców, przemysłowców oraz polityków. Podczas II wojny światowej cmentarz został zrujnowany i do dziś wiele nagrobków nosi ślady kul i odłamków.

Ostrzeliny,
zakonserwowane
i eksponowane
na nagrobku
Bolesława Prusa

Po wojnie cmentarz długo pozostawał w ruinie, dopiero Jerzy Waldorff zapoczątkował akcję zbierania pieniędzy na ratowanie najbardziej zniszczonych nagrobków. Fundusze zbierali do puszek sławni aktorzy scen warszawskich, a prace wykonywali dyplomowani

konserwatorzy dzieł sztuki. Dzięki zbiórkom i pracy konserwatorów do dziś udało się uratować ponad 1600 obiektów na Powązkach!

Problemy konserwatorskie

Konserwacja nagrobków na cmentarzu Powązkowskim stanowi duże wyzwanie ze względu na liczbę użytych rodzajów kamienia i różnorodność zagadnień konserwatorskich. Przyczyn erozji nagrobków jest wiele: niestabilność gleby, brak odprowadzania wody deszczowej, podciąganie kapilarne powodujące zniszczenia, zadrzewienie i porastanie kamienia przez mchy. Kolejnymi istotnymi problemami są bliskość głównych arterii komunikacyjnych, zanieczyszczenie powietrza i powierzchniowe zabrudzenia kamiennych nagrobków. Prace konserwatorskie przeprowadzane są poza małymi wyjątkami „in

situ”. Konserwatorzy zmagają się z warunkami atmosferycznymi i trudnościami związanymi z położeniem obiektów często w bezpośrednim sąsiedztwie innych nagrobków, drzew i krzewów oraz krótkim sezonem prac. Dlatego, aby skutecznie prowadzić prace konserwatorskie i zachować Stare Powązki dla przyszłych pokoleń, od wykonawców wymagana jest wiedza, wysokie umiejętności i znajomość najnowocześniejszych technologii.

Produkty Remmers w praktyce konserwatorskiej na Starych Powązkach

Preparaty wybierane do prac konserwatorskich na Powązkach muszą być odporne na specyficzne warunki zewnętrzne panujące na cmentarzu, promieniowanie UV oraz powinny zapewniać długoletnią ochronę konserwowanym obiektom. Z tych powodów tak często stosowane są materiały Remmers, a wśród nich:

- KSE 100, KSE 300 i KSE HV (dawniej Steinfestiger 100 i Steinfestiger 300) preparaty używane do konsolidacji piaskowca i wapienia, które wzmacniają kamień od wewnątrz, zabezpieczając go przed dalszymi uszkodzeniami. Nie zmieniają wyglądu kamienia ani jego paroprzepuszczalności, ponieważ wytrącają czystą krzemionkę, która powtórnie zespala strukturę kamienia.
- IR Epoxy 100 (Injektionsharz 100) jest żywicą penetrującą, stosowaną do wypełniania i sklejanego drobnych rys w kamieniu. Jej niska lepkość pozwala na doskonałe wnikiwanie nawet w bardzo niewielkie rysy kamienia.
- RM (Restauriermörtel) używany do rekonstrukcji formy kamienia. Właściwości tego materiału pozwalają na uzupełnianie ubytków oraz odtwarzanie detalu rzeźbiarskiego. Jest to barwiona w masie zaprawa mineralna, o różnych odcieniach, ziarnistości i wytrzymałości.
- Multi Fill ^[basic] (Multispachtel) drobnoziarnista szpachlówka powierzchniowa i wypełniająca stosowana jako zaprawa do uzupełniania płytkich ubytków w gładkich powierzchniach kamienia.
- Funcosil SL i Funcosil SNL bezbarwne, hydrofobizujące impregnaty na bazie silanów i siloksanów przeznaczone do ochrony wapienia i piaskowca przed nasiąkaniem wodą. Zastosowanie preparatów Funcosil dodatkowo poprawia odporność kamieni na mróz i sole, zapewniając wysoką przepuszczalność pary wodnej z podłoża.
- Antihygro jest przykładem unikalnego produktu, który ogranicza pęcznienie kamieni ilastych.

Nagrobek rodziny Kuhnke przed konserwacją

Oprócz doboru technologii kluczem do sukcesu jest prawidłowa diagnoza problemów, dobór odpowiednich produktów i metod oraz umiejętna rekonstrukcja form rzeźbiarskich nagrobków. To domena dyplomowanych konserwatorów dzieł sztuki, którzy posiadają niezbędną wiedzę teoretyczną z różnych dziedzin nauki, będąc równocześnie artystami rzeźbiarzami.

Problemy konserwatorskie przy konserwacji i nagrobka rodziny Kuhnke

Nagrobek rodziny Kuhnke jest ciekawym przykładem zespołu problemów, z jakimi musi się zmierzyć wykonawca prac na Starych Powązkach. Prace konserwatorskie przy nagrobku zostały przeprowadzone w 2021 roku przez konserwatorkę dzieł sztuki Krystynę Justynę Antoniuk, która życie zawodowe od prawie 40 lat związała z ratowaniem dziedzictwa Starych Powązek. W swoim portfolio ma konserwację wielu dziesiątek nagrobków, w tym sławnych Polaków, jak choćby niedawno wykonane konserwacje nagrobków Bolesława Prusa i Cypriana Godebskiego.

Nagrobek rodziny Kuhnke jest oznaczony numerem 49 a/b i znajduje się tuż przy murze cmentarnym. Przez wiele lat nie był konserwowany i znajdował się w bardzo złym stanie. Głównym materiałem użytym w tym nagrobku jest piaskowiec szydlowiecki o barwie szaro-żółtej i różowo-żółtej, z licznymi ciemnymi żyłkami z którego wykonano pionowe

Nagrobek po konserwacji i poziome płyty. Natomiast z szaro-zielonego piaskowca z Brennej wykonano pionową, centralnie położoną część nagrobka, krzyż oraz dekoracyjne, secesyjne maki.

SKRÓT DANYCH O OBIEKCIE I INWESTYCJI

Obiekt: Teren cmentarza Powązkowskiego z budynkami i pomnikami, ul. Powązkowska
Wpis do rejestru zabytków: nr rejestru 455/1 z dnia 1 lipca 1965
Pomnik Historii: zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 lipca 2014
Wykonawca prac konserwatorskich: mgr sztuki Krystyna Justyna Antoniuk

Szczegółowa analiza stanu zachowania obiektu pozwoliła prowadzącej prace konserwatorce sformułować program prac, a w nim określić podstawowe problemy oraz metody konserwacji i restauracji. Głównym problemem był bardzo zły stan zachowania dekoracji wykonanych z piaskowca Brenna. Piaskowce Brenna z kamieniołomu „Tokarzędwa” swój zielonkawy kolor zawdzięczają glaukonitowi, minerałowi z gromady krzemianów zaliczanemu do minerałów ilastych. Minerale ilaste podczas kontaktu z wodą pęcznią i tym samym rozrywają pory kamienia, co powoduje, że elementy kamieniarskie wykonane z piaskowca Brenna kruszą się i rozwarstwiają. Tworzą się głębokie wżery z osypującym się piaskowcem. Z tym właśnie zjawiskiem spotkała się Krystyna Antoniuk w nagrobku rodziny Kuhnke, górna część krzyża oraz maki znajdujące się w dolnej części, na skutek wielu cykli pęcznienia miały zdeformowane pierwotne kształty, częściowo straciły formę.

Konserwacja zachowawcza nagrobka Kuhnke wymagała całego szeregu prac mających uratować jak najwięcej oryginału. Konieczne było nasączenie piaskowca preparatem, który ograniczyłby pęcznienie minerałów ilastych i tym samym zapobiegł rozsypywaniu się. Zastosowano preparat Remmers Antihydro, który jako jedyny na rynku konserwatorskim po wprowadzeniu pozwala ograniczyć pęcznienie kamieni ilastych. Kolejnym zabiegiem przeprowadzonym przez konserwatorkę była konsolidacja strukturalna preparatami opartymi na estrach kwasu krzemowego KSE 100 i KSE 300. Dopiero tak zabezpieczone i wzmocnione podłoże można było poddać zabiegom usuwania nawarstwień z powierzchni, dezynfekcji, rekonstrukcji formy i hydrofobizacji.

Wnioski

Konserwacja nagrobka Kuhnke przeprowadzona przez Krystynę Antoniuk jest doskonałym przykładem, jak wiele korzyści może przynieść zastosowanie zestawu preparatów i zapraw renowacyjnych indywidualnie dobrego do występujących problemów konserwatorskich. Posługując się wiedzą i doświadczeniem, udało się odtworzyć utracone piękno nagrobka oraz zapewnić skuteczną ochronę kamienia przed czynnikami atmosferycznymi, zanieczyszczeniami i biodegradacją.

Jacek Olesiak

konserwator dzieł sztuki

Remmers Polska Sp. z o.o.

Fot. Krystyna J. Antoniuk i autor